

Шлях велетня

Наталя Лівицька-Холодна

Уривки

Залізні стовпи

Але малий Тарасик народився не в Керелівці, а в сусідньому селі, Моринцях, де тоді проживали його батьки, 9-го березня 1814 року. Вивезли його до Керелівки, як було йому тільки два роки, і йому тепер здається, що тільки й світу, що в Керелівці — під хатою та під коморою або над струмочком під вербами.

Високо в блакитному небі стоїть сонце. Ряснолисті віти черешень, яблунь, груш та сливок ваблять приємним холодом. Звиваються білими стрічками дороги поміж зеленими долинами, ярками та горбиками і кличуть у мандри, в далечінь.

Над тихим струмочком під склепінням верб — спокій і прохолода. На березі під кущем калини серед лоповухого листя сидить білявий хлопчик. Він щойно викупався. Мокре волосся позлипалось і смішно звисає йому на чоло. Жваво світяться мудрі сірі оченята.

- На чому тримається небо? — думає хлопчик. Від діда він чув, що на високих залізних стовпах. — Мабуть, ці стовпи там, за горою. А що як піти та подивитись, як вони підпирають небо?

І хлопчик, натягнувши довгі, не на нього шиті, штанята, побіг босоніж у поле. Перебіг його межами, відпочив трохи і подався далі.

Те, що здадалося йому високою горою, було тільки високою могилою, яких багато по українських степах. Дряпаючи ноги об колючі кущі, він виліз на могилу і подивився на всі боки. Скрізь було видно густі темні сади та біленькі селянські хатки.

По той бік долини був і знайомий йому рідний садочок з грушами, яблунями та черешнями. Здавалося, що тільки збіжиш униз — і опинишся біля тину з горщиками, біля скирти жита... Он і стара верба з засохлим вершком коло комори над ворітьми. Стоїть наче на сторожі. Хлопчик уявив собі, як усі зібрались там коло хати, посідали колом на землі й полуднують. І йому раптом дуже схотілося їсти.

- Не дійду я сьогодні до тих стовпів, — подумав він, — та й не видно їх звідси.

Він стрімголов скотився з горба, але не знайшов дороги додому, заблудив і довго блукав у степу. Хлопчик був соромливий і впертий і ні в кого не хотів розпитувати дороги.

На щастя зустрів він валку чумаків, що везли сіль та рибу. Чумаки пізнали хлопчика.

- Це ж Тарас, син Григора з Керелівки, — сказав один з них і посадив хлопця до себе на віз.

Було вже зовсім темно, коли довговусий чумак привів сонного Тараса до батькової хати. Вся родина сиділа за вечерею. Тільки старша сестра Катря стояла коло дверей і тривожно дивилась на дорогу. Побачивши брата вона радісно кинулась до нього,

цілуючи й лаючи водночас.

- Прийшов, прийшов! — примовляла вона. — Сідай швидше вечеряти, приблудо! Куди ж ти ходив?

Тарас бурмотів щось про залізні стовпи, що підпирають небо.

- Завтра підемо подивитись на них — казав він крізь сон, поки сестра роздягала його та укладала спати на соломі, — з тобою вдвох.

Кінець дитинства

Але це щасливе дитинство рано скінчилось. Тарасові було дев'ять літ, коли Катря вийшла заміж і виїхала в друге село. Він часто бігав туди відвідувати її. Вона пестила його, годувала всім, що мала найсмачнішого, і швиденько відсилала назад, боячись, щоб він не заблудив або не скотився десь у яр. Тарас відходив сумний і самотній.

Того ж року вмерла його мати. Батько женився вдруге. В дім прийшла мачуха, а з нею різки, голод і тяжка робота. У Григора Шевченка було п'ятеро дітей. У мачухи теж були діти.

Мачуха не любила Тараса. Він був упертий і гордий. А крім того він змалку любив правду. Він воював із сином мачухи Степанком, що був брехуном і любив скаржитись.

Одного разу через Керелівку проходив солдат, чи як тоді казали, москаль. Він заночував у Шевченків у хаті. На другий день виявилось, що у нього пропали гроші. Степанко щось шепнув матері, і розлючена жінка назвала Тараса злодієм! Тарас почервонів і стиснув кулаки.

- Я не крав, — гукнув він у розпуці, — не крав, не крав, не крав!

Він стрімголов вискочив з хати, тільки голі п'яти залоскотіли по долівці.

Чотири дні просидів Тарас у яру. Він зробив собі в куцах калини намет, розчистив перед ним місце і посипав його піском. Він любив, щоб коло нього був лад і порядок. Йому було тоді тільки дев'ять літ, але він не боявся самоти. Він не був голодний: брати й сестри потайки приносили йому їсти. Цілими днями він стріляв з бузинової пукавки або лежав у траві й мріяв. І в цих мріях він раз-у-раз бачив себе верхи на коні з козацькою шаблюкою при боці у поході проти страшних москалів або лютих поляків. А часом — теж у мріях — ходив з батьком у Крим по сіль.

Та на п'ятий день Степанко викрив, де ховався Тарас. Він покликав своїх братів і матір. Тараса схопили й привели додому. Він понуро й твердо стояв на своєму: "Я не крав!".

Солдатові повернули гроші, продавши юпку (верхня жіноча одяга) покійної матері, а Тараса били три дні, поки він, майже непритомний, таки не сказав, що взяв гроші. Але він не міг сказати, де вони були заховані, і його били далі.

Пізніше виявилось, що гроші вкрав Степан і заховав їх у дуплі старої верби.

Школяр

Посеред села стояла стара, крита позеленілим гонтом церква, а коло неї була й школа. Школою завідував дяк. При ньому жили півчі і читці, що їх набирали з безпритульних дітей-сиріт.

Зможніші селяни платили за науку своїх дітей грішми, хлібом, м'ясом. Цим

годувалась уся школа. Більшу частину дяк забирав собі, а решту здобували ті, що були зручніші й міцніші. Невдахам залишались недоїдки.

В їхній школі виконували всю чорну роботу. Вони носили воду, рубали дрова, палили печі, варили.

Живучи в бруді та голоді, школярі мріяли лише про те, щоб якнайшвидше подолати всі науки та самим поробитися дяками. А наук було багато: треба було вивчити граматику, Псалтир, Часослов, треба було знати напам'ять усі церковні молитви зі словами.

До такої школи, Григор Шевченко віддав свого сина Тараса. Школою завідував "отрішений од парафії" піп Василь Губський. Тарас учився добре, але карали його більше за всіх.

Замість учитися, він малював усе, що бачив: хату, польову дорогу, голову вола в ярмі. Його били, відбирали і рвали малюнки. Але Тарас продовжував малювати.

Одного літа, коли школу розпустили, здійснилась Тарасова мрія: батько взяв його з собою в чумаки. Сонце, степи, галасливі ярмарки, життя на волі захопили Тараса. Він чумакував і співав. І здавалось йому, що співає він голосніше за всіх в світі. І справді, гарно Тарас співав.

Він співав тоненьким, як у дівчинки, чистим голосом. Співав козацькі думи, сумні пісні дівчат-кріпачок, співав і веселі танцювальні. Але співав він теж і своє власне. Це були його власні слова й мотиви, уривки дідових оповідань або скарги на сирітську долю. Але раптом скарги уривались і пісні його ставали веселими, завзятими, хвацькими. Часом він так добре співав, що аж батько просив:

- Ану, Тарасе, заспівай!

Тарас часом слухав сліпих кобзарів, що заходили в село і співали на поминках, на весіллях або й на вечernицях. Але найбільше він бачив їх на ярмарках, коли чумакував з батьком.

Сивоусі сліпі діди молодими голосами співали про вольності козацькі. Тарас любив дивитись на їх пальці, що з такою вправністю перебирали струни. Ці пальці відвикли від тяжкої роботи і, ніби споріднившись з тими струнами, зробились якісь особливо тонкі та гнучкі. Тарас усе хотів нарисувати ці пальці, схопити їх невловимий рух. Він заздрив хлопчакам-поводирям, що мандрували з кобзарями, і не раз думав про те, чи не піти й собі з ними.

Від кобзарів, як і від діда, Тарас довідувався про минуле своєї батьківщини — України.

Це минуле в його рідній Звенигородщині було ще таке свіже, що про нього свідчили не тільки люди, але сама місцевість, села, що ними проходили славні гайдамаки, могили з написами на надгробних плитах. Це ж у недалекому Мотронинському монастирі перебував послушником Максим Залізняк, обмірковуючи з ігуменом Мельхиседеком Значко-Яворським план повстання. І звідти, освятивши ножі, рушив у свій, переможний на початку, похід проти польської шляхти.

Смерть батька

Весна 1825 року була останньою в житті Григора Шевченка.

Здоров'я його було давно підірване тяжкою роботою. А до того ж під час повені він застудився в подорожі до Києва. Повернувшись додому, він тяжко заслаб. Стан його був безнадійний, і вся родина сумувала біля його постелі.

Вогка пахуча земля зеленіла перед вікнами молоденькою травичкою. Прилетіли з вирію пташки й радісним щебетанням сповняли двір.

А в хаті Шевченків лунали плач і стогін. Хворий кволим голосом проказував свою останню

волю.

Григорій Шевченко знав, що після його смерті жінка скривдить його дітей від першого шлюбу; він квапився виконати свій намір: обдарувати всіх хоч чим не будь зі свого бідного господарства.

Померклими очима дивився він на дітей. Кожному з них він призначив, що саме взяти з його добра. Коли ж дійшло до Тараса, він раптом зупинився, почав ще тяжче дихати і сказав:

- Синові Тарасові з мого господарства нічого не треба. Він буде неабияким чоловіком: з нього вийде або щось дуже добре або велике ледащо. Для нього моє наслідство або нічого не значитиме, або нічого не допоможе!

А коли Тарас голосніше заплакав, він пестливо поклав йому на голову руку, а другою притягнув до себе.

Перше кохання

Тут же у Вільні Тарас зустрів молоду дівчину польку, яка була кравчиною. Вони одразу покохали одне одного. Спершу його кохання було палке й радісне. Нарешті він був не сам! Нарешті було з ким ділити свої жалі, говорити про свої думи і мрії! Нарешті хтось ніжний і добрий дбав про нього. Дівчина вишивала йому сорочки, приносила потайки їжу. Одного не могла вона стерпіти — Тарасової "мужицької" мови.

І Тарас навчився від неї польської мови, а її тільки вчив співати українських пісень. Знов, як колись з Оксаною, під вечір він співав "ой, зійди, зійди, ти зіронько та вечірня! ..". А вона стиха підспівувала йому.

Але скоро Тарас зрозумів, що щастя не для нього. Дівчина була вільна, а він кріпак, прив'язаний до свого господаря, що був паном його долі.

І це мучило його. Часом він вдавався в розпуку і один раз мало не наклав на себе руки. Але молодість, талант і любов до життя, до природи, до людей перемогли. Тарас залишився жити. Але він не міг зв'язати свою долю з долею вільної людини.

В цей час дідич Енгельгардт переїхав до Варшави. Це допомогло Тарасові пережити цю першу любовну драму і почати нове життя.

В Варшаві пан продовжував учити Тараса на маляра. Один час він учився навіть у відомого під той час у Варшаві маляра-портретиста Лямпі.

Перебування в Польщі і знання польської мови мало великий вплив на Тараса. Це дало йому можливість познайомитися з літературою сусіднього слов'янського народу, а крім того показало йому, що не тільки його батьківщина стогне в ярмі. Тарас побачив,

що його мрії не такі вже нездійсненні і що, може, колись оживуть українські лицарі-герої не лише в його уяві, а й в дійсності.

Але тим часом ця дійсність була для Тараса дуже тяжка. Злякавшись польського повстання, Енгельгардт вирішив переїхати до Петербургу. Сам він подорожував вигідно, а челядь свою вислав етапом пішки під поліційною ескортою, як злочинців, щоб дешевше коштувало і щоб не розбіглись. По дорозі у Тараса зовсім розвалився один чобіт. А тим часом ще стояли люті московські морози. Тарас, щоб не відморозити ноги, мусів увесь час перевзувати чобіт з однієї ноги на другу і так дійшов до Петербургу.

Братство

Микола Костомаров оселився в Києві в серпні 1845 року, а літом наступного року був уже професором університету св. Володимира. Дуже талановитий учений, добрий лектор і талановитий літератор, він зібрав коло себе гурт молодих і відважних ентузіастів-романтиків, що мріяли про краще майбутнє і хотіли для нього працювати.

Київ мав за собою славні вільнолюбні традиції. Над ним досі ще витав дух славних революціонерів декабристів, частина яких вийшла з України. Познайомившись з Костомаровим, Тарас Шевченко увійшов у його гурток.

Костомаров жив на Хрещатику. Раз якось після Великодня Шевченко зайшов до нього з кимсь із спільних знайомих. За кілька днів після цього він прийшов уже сам і приніс з собою й вірші. Господар запросив його до садочку. І там під розквітлим яблунями відбулося знайомство Костомарова з Тарасовою музою.

- Ніколи я не забуду того дня, — розказував потім Костомаров, — Шевченко приніс зошит своїх недрукованих віршів. Читав їх мені і довів мене до захоплення.

З цього часу почалося зближення Шевченка з Костомаровим. Костомаров захоплювався поезіями Шевченка і скрізь про це говорив. До червня того року Тарас був у нього кілька разів.

Костомаров і його друзі в цей час носилися з думкою закласти таємне товариство. Вони назвали його Кирило-Мефодіївським Братством. Головною найближчою метою братства мало бути знесення кріпацтва й піднесення культурного рівня народу.

Костомаров уже написав статут братства, який був наче проектом конституції нової загально-слов'янської держави-федерації. Братчикам лежала на серці доля України, а тому вони вважали за потрібне виступити з закликом до поляків і москалів, що "розп'яли і розтерзали" Україну, пропонуючи їм занехати дальшу ворожнечу і пристати до слов'янської спілки.

Костомаров прочитав усе це Шевченкові. Поет захопився ідеями братства. Це ж були ті самі ідеї, які хвилювали його після прочитання книги Шафарика.

- Ваші пісні, Тарасе Григоровичу, допоможуть нашій загальній справі, — закінчив Костомаров їх жваву розмову.

Шевченко радів. Членами братства були його друзі: Пантелеймон Куліш, Василь Білозерський, молодий учений Микола Гулак, студент Маркович та інші добрі його знайомі. Братчики носили перстені зі словами: "Кирило й Мефодій, январ 1846 р." і

мали свою печатку. Шевченка привітали вони як свого національного пророка. Його вірші в поетичній формі викладали їх ідеї. Сухій програмі вони надавали подих життя і чар поетичного вислову.

Братчики найчастіше збиралися в помешканні Гулака. Захоплюючись розмовою, вони не завжди були обережні, не звертали уваги, що за стінкою хтось живе. Цей хтось був студент київського університету Петров. Він почав помічати, що в Гулака часто збираються люди. Приклавши вухо до стінки, він підслухував, що говорили братчики. Чув окремі слова, а часом цілі речення. І раптом одного разу він виразно почув:

А тюрм? А люду? Що й лічить!

Од молдаванина до фіна На всіх языках все мовчить...

— Еге, — подумав Петров, — та це щось політичне!

І він продовжував пильно підслухувати.

***

Тим часом Шевченко продовжував їздити по Україні. Там, на провінції, він усе більше переконувався, як потрібні були його вірші народів. Дуже часто він чув їх з уст різних людей, що знали їх напам'ять.

Несподівано прийшла з Києва радісна вістка. Костомаров повідомляв Тараса, що його призначено професором малярства в київському університеті.

Але Шевченко не поспішав назад до Києва. Він об'їздив свої улюблені місця, відвідував знайомих, змальовував старовинні речі й переглядав рукописи, що зберігались по різних кутках України, по церквах, його скрізь зустрічали з пошаною, улаштовували йому прийняття, на яких він з запалом читав свої революційні вірші.